

Miquel Nicolàs

ASSUMIR LA HISTÒRIA, SUPERAR EL PASSAT

Llorente i Blasco Ibáñez: entre la política i la literatura (a propòsit, sobretot, de la guerra de Cuba)

Antoni Ferrando

288 pp., 2021, València, Institució Alfons el Magnànim

Els historiadors aspiren a explicar la seqüència difusa que relliga passat i present. En aquest esforç confronten les trajectòries individuals amb els contextos en què es mouen els subjectes històrics. Miren d'explicar-ne condicionants d'època i tries personals, errors i encerts, assoliments i mancances, ja siguin particulars o col·lectius. Resseguir aquest entrellat de connexions és una tasca àrdua, que demana superar força obstacles. Els materials històrics de base de vegades són insuficients. I quan abunden, resulten heterogenis, ja que sobre els documents originals d'una determinada època hi ha sedimentades interpretacions successives, que formen una mena de palimpsest històric, una sobreescritura densa i controvertida. L'historiador ha de destriar-hi el gra de la palla, ordenar les veus confuses del passat i desentranyar-ne el sentit valuós per al nostre temps.

El llibre que glossem és un exemple nítid i reeixit de com afrontar els reptes interpretatius al·ludits i sortir-ne airós. El títol presenta la matèria per abordar, però no fa entenent de tota la reflexió que aporta, que transcendeix el cas particular. L'estudi se centra en dues personalitats conegudíssimes de la nostra història contemporània: Vicent Blasco Ibáñez (1867-1928) i Teodor Llorente Olivares (1836-1911). Com ens diu l'autor, «dos líders amb una extraordinària personalitat que marcaren durant molts anys la vida política i literària del País Valencià». Ens els presenta enfrontats en una controvèrsia periodística, que reflectia la realitat social, per tal com tots dos tenien multitud de correligionaris i seguidors, especialment a la ciutat de València i el seu entorn. Aquest fou, com ho són tots els enfrontaments ideològics, una pugna política, social i cultural, una batalla pel control dels carrers,

la literatura, els símbols i el llenguatge. Una lluita per les paraules del poder i pel poder de les paraules. I com és ben conegut, en aquest conflicte les opcions idiomàtiques ocupaven un lloc preeminent. El conflicte sociopolític era també, i sobretot, un conflicte sociolingüístic.

El llibre s'estructura en sis capítols, a més de la introducció, les conclusions, l'aparell bibliogràfic, i uns apèndixs documentals, més un índex antroponímic molt útils. Però va molt més enllà del clàssic estudi acadèmic, per la vigència del debat i per l'amenitat expositiva, que acobla amb solvència els registres del relat i l'assaig historiogràfic amb la reflexió personal i cívica. En tot l'estudi, mentre s'exposen esdeveniments literaris i polítics esdevinguts fa prou més d'un segle, ressonen els problemes del present. Identifiquem en les opinions de Blasco i Llorente prejudicis vigents i estratègies actives encara. Igualment d'oportú és l'intel·ligent i entranyable pròleg encomiàstic que signa Rafael Roca, deixeble de l'autor, i professor com ell a la Universitat de València. Roca hi agraeix al mestre Ferrando que l'orientés envers l'estudi i reivindicació de la figura política i literària de Llorente.

El capítol primer del llibre aborda el context polític i cultural valencià a les acaballes del segle XIX. Cal recordar-ne les línies bàsiques per tal d'entendre la resta de l'anàlisi que proposa l'autor. L'Espanya de la Restauració acusa les contradiccions d'una societat fracturada, que no ha reeixit a fer una revolució burgesa eficaç i completa i que amb prou feines ha pogut configurar-se com un Estat-nació ben travat. Les restes de l'Imperi espanyol es liquidaran amb la desfeta colonial de la guerra de Cuba (1895-1898), que tindrà profundes conseqüències de tota mena. Sobre aquest teló de fons destaca l'àmbit valencià, dominat políticament pel centralisme dinàstic sense fissures, al qual servirà Llorente, com a cap local del partit conservador. Les reivindicacions obreres són encara febles i el republicanisme anticlerical, sovint erràtic, liderat per Blasco, Azzati i altres dirigents, gaudeix d'un ampli suport entre l'estament popular. Val a dir que llavors a València cap sector social havia iniciat un gir de reivindicació regionalista, semblant al que s'engegarà a Catalunya a les portes del segle XX.

Al País Valencià, el sucursalisme, la subordinació als dictats i interessos del centre de poder madrileny, és el principi dominant en la política, la cultura i les manifestacions literàries. Hi ha contribuït la castellanització social, més profunda en l'època liberal que en el segle XVIII. La lògica del nou Estat burgés, tot i l'ineficiència, ha afavorit l'extensió del castellà, molt més del que assolí la pressió política arran de la Nova Planta. Ara més que abans expressar-se en castellà és un marcador social, que indica promoció i ascens en l'estructura de classes. Amb aquesta realitat

sociolingüística de fons, els poetes de la Renaixença, etiqueta historiogràfica que es mostra més i més vulnerable, no han pogut, ni han volgut, alterar l'*statu quo* i la distribució de poders. Tant si tenien idees eminentment conservadores, com el mateix Llorente, o inclinacions progressistes republicanes, com Constantí Llobart, el seu marc de referència política fou el mateix. Com mostrà Josep M. Fradera, tots ells van practicar el llenguatge del «doble patriotisme».

Els renaixentistes es proposaren de recuperar parcialment la llengua, impel·lits per l'enyorança romàntica del passat, però no en van alterar l'estatus diglòssic. Llorente i Llobart fundaren Lo Rat Penat (1878) i instituïren el ritual dels Jocs Florals, però no pogueren superar els condicionants polítics, ni esbossar un projecte cultural alternatiu. Com altres coetanis, constatant la manca de tradició i de criteri ortogràfic per a compondre versos en llengua autòctona, discutiren sobre la conveniència de bastir una llengua literària acostada a la parla viva del carrer («el valencià que ara es parla») o de pouar-la sobretot dels textos clàssics. La discussió, però, entre els anomenats «poetes de guant» i els «poetes d'espardenya» tenia un abast prou limitat. Per als uns i els altres, la llengua literària recuperada, el valencià, que continuaven designant amb el terme equívoc de «llemosí», es limitava a la poesia i al teatre popular. Tret d'alguna temptativa com la de Llobart, ni resultava versemblant, ni tan sols podien plantejar-se l'ús del valencià per a la prosa narrativa, la literatura d'idees o el teatre culte. La qüestió és esbrinar l'abast cronològic d'aquesta mancança. I el judici històric que pugua merèixer.

Al capítol tercer, Ferrando revisa l'ofensiva política i mediàtica que llançà Blasco Ibáñez davant la guerra de Cuba. Valent-se de la seua tribuna pública, el diari *El Pueblo*, Blasco carregà entre 1895 i 1898 en diversos articles, alguns dels quals reproduïts als apèndixs del llibre, contra la política militar de Cánovas. Blasco no qüestionava l'ocupació colonial espanyola al Carib, ni s'oposava a la guerra contra els independentistes cubans. Ben al contrari, exhibia un orgull patriòtic abrandat. Des de posicions republicanes, denunciava els errors del govern i la imperícia dels militars. I sobretot blasmava contra la injustícia que els rics, pagant un cert tribut, quedassen exonerats del servei militar i els pobres no en poguessen eludir les misèries i el risc de morir en combat.

El capítol tercer ens mostra la resposta política i mediàtica de Teodor Llorente a la qüestió cubana. El fundador i director de *Las Provincias* adoptà una posició progovernamental, que es traduí en la publicació el 1897 d'un opuscle amb dos poemes: *Cartes de soldat*, premiat als Jocs Florals de 1896, i *Pro Pàtria*, amb què pretenia elevar la moral patriòtica de les classes humils. El primer text simula recollir

les tres darreres cartes d'un soldat mortalment ferit a la campanya de Cuba, que, conscient de l'agonia, recorda el poble i la família i n'implora el record. En *Pro Pàtria* es reprén el relat amb les exèquies de l'anònim soldat, a qui desitja venjar un germà petit decidit a allistar-se. Al segon poema s'esmenta el poble del soldat, Benicolet, a la Vall d'Albaida. El professor Ferrando, nadiu d'aquesta població, vincula l'anècdota personal a la discussió més àmplia sobre aquests poemes i el context que els originà. Dues composicions que defineix com a «populars al servei d'una causa impopular». En efecte, l'opuscle amb les dues peces es difongué molt en el seu temps. I els textos foren coneguts i recitats per les generacions posteriors, tant entre lectors cultivats com entre un públic no alfabetitzat en valencià, però lleial a la llengua pròpia.

En els dos capítols següents, Ferrando estudia ambdós textos quant a la vàlua literària i quant al model de llengua que Llorente hi feu servir. Es poden tenir reserves pel que fa a l'ús de la persuasió literària al servei d'una causa reprovable, com era el bel·licisme colonial espanyol, amb el plus de classisme al·ludit. Però el balanç és netament favorable pel que fa als perfils lingüístics dels poemes estudiats. Ferrando destaca l'habilitat de Llorente per a construir un artifici literari que sona natural, que usa termes planers al costat d'altres de més elevats, mirant de tancar l'abisme entre oralitat i escriptura literària. Ferrando insisteix en la idea que Llorente «dignifica» la llengua parlada convertint-la en matèria poètica i mostra exemples d'aquesta depuració verbal amb què el poeta fabrica les cèlebres composicions.

Aquesta consideració ens porta al sisé i darrer capítol, el més extens de l'estudi, on Ferrando dissecciona i confronta les posicions de Blasco i Llorente davant l'estatus literari i sociolingüístic del valencià. Tots dos intel·lectuals acusen contradiccions entre les idees que enuncien i les actuacions que dugueren a la pràctica, tant en la producció literària com en els pronunciaments públics. Descendent d'aragonesos, Blasco tenia el castellà com a llengua familiar, però havia après de menut el valencià popular que es parlava als carrers de València. Ingressà d'adolescent al Rat Penat, si bé s'allunyà d'hora de l'estètica i la ideologia eminentment conservadores que hi dominaven. Feu provatures narratives en valencià amb un recull de contes bastant sòlid, elogiat per Llorente. I si no prosseguí la carrera en aquesta llengua no fou per les discrepàncies amb el ratpenatisme, del qual fou Llorente l'exponent màxim. Ni tampoc perquè no s'hi sentís prou segur, vist que no era la seua llengua familiar, ni per la manca de referents narratius en català, comparables als que li oferia la tradició literària espanyola. Tot això segurament influí en l'abandó del valencià. Però sens dubte el desencadenant fou l'enorme èxit

assolit amb la publicació de *La araña negra* (1892), un relat truculent, en la tradició del fulletó, prou inferior a les novel·les posteriors del cicle valencià. Ferrando recull un bon nombre de passatges del novel·lista republicà en què aquest qüestiona les aptituds de la llengua autòctona per a servir de vehicle a la creació cultural. Prejudicis lingüístics que ell adobava amb subterfugis diversos, tot confontent la discussió ideològica i política amb l'argumentació sociolingüística.

Blasco no sols optà pel castellà com al vehicle més segur i fiable per a fer carrera literària, sinó que es mostrà contrari a l'ús públic del valencià de manera oberta i rotunda. Li refusà condicions intrínseques i extrínseques per a emprar-se en la política, l'educació o la vida cultural. I quan a primeries del segle XX el valencianisme començà a apuntar, amb la fundació de València Nova i l'Assemblea Regionalista, l'actitud de Blasco passà de la condescendència amable i la tolerància diglòssica a la bel·ligerància oberta contra la llengua. Aquesta, conceptuada com a subalterna, ara insinuava un clar potencial col·lectiu i representava, doncs, una amenaça per a l'ordre social vigent. Ferrando destaca el paral·lelisme entre Blasco Ibáñez i José Martínez Ruiz, *Azorín* (1873-1967), un altre valencià d'origen i de trajectòria i fama literària en castellà. Segurament el parangó es podria fer extensiu a una extensa nòmina de creadors valencians que arriba fins als nostres dies. Personalitats notables de la cultura literària en espanyol que han acreditat respecte del valencià un ventall d'actituds que van de la ignorància al menyspreu contumaç, passant per la displicència més o menys incòmoda. També s'ha de dir que des del costat dels escriptors valencians en català tampoc no hi ha hagut prou voluntat d'acostar-se a les lletres que es cultiven en castellà a casa nostra. En resum, Ferrando qualifica la posició de Blasco Ibáñez de «lingüicida», per tal com va «associar el valencià a la incultura» i en va desqualificar o impedir «els usos formals, orals o escrits».

Llorente, per la seua banda, constitueix el pal de paller del pairalisme ratpenatista, és a dir, del corrent literari circumscrit a la poesia, que, a partir de la tríada fe, pàtria, amor, propugnà una estètica conservadora (historicisme, idealització del paisatge, absència o resolució natural dels conflictes) i bandejà de ple la politització dels escriptors. Llorente feu servir el terme «llemosí» i altres recursos onomàstics per a designar la llengua, si bé és més clar i contundent que els altres ratpenatistes quant als orígens i la filiació d'aquesta. Així ho proven els contactes personals i epistolars que mantingué amb escriptors catalans, baleàrics i occitans. Ara bé, Llorente manifestà sempre una clara desconfiança envers la projecció pública del valencià. Tret d'alguns textos esparsos que estudià el professor Roca, declinà usar-lo en la prosa literària (erudició, crítica periodística, traduccions) i en l'ús oral formal i no n'avalà l'eventual implantació a l'escola.

Com explicar, si no justificar, l'actitud llorentina? Ferrando fa seua en gran part la interpretació de Roca, en el sentit que Llorente exhibí una mena d'espanyolisme preventiu, a fi d'evitar que la tímida reivindicació del valencià, implícita en la pràctica literària, i explícita en les demandes del grup de Llombart, fos percebuda com tebiesa ideològica o, pitjor encara, com a traïció de classe. Resulta difícil escatir fins a quin punt fou una opció calculada, defensiva i estratègica o la convicció personal d'un propietari burgés temorenc dels canvis.

La deserció lingüística de Llorente, sumada al refús de la seua estètica, li han valgut el judici advers de la posteritat crítica. Estudiosos conspicus, amb Fuster al capdavant, li van retraure l'escassa ambició i li van atribuir bona part del presumpte fracàs de la Renaixença local. Rafael Roca, esperonat, com hem dit, per Ferrando, ha dedicat molts esforços a replantejar la valoració del gran patrici lletraferit. Com diu al pròleg, Roca proposa d'invertir l'interrogant central. En lloc de demanar-se per què Llorente no va escriure més en valencià, cal interrogar-se sobre el fet que hi escrigués tant, vistes les constriccions del seu temps, que apuntaven envers la castellanització extensa i la minorització màxima de la llengua autòctona. Vista així, l'obra de Llorente hauria estat d'una eficiència notable i la Renaixença hauria semblat una llavor de germinació lenta. S'ha d'admetre que Llorente és una baula essencial en la cadena de transmissió de la consciència identitària que arriba fins avui. Com han demostrat Ferran Archilés i altres estudiosos, el regionalisme sursalista que Llorente sutura el buit virtual de la Il·lustració i el segle XIX i estimula el estadis successius del valencianisme contemporani, de la República als nostres dies.

Fet i fet, Antoni Ferrando ens ha ofert dades i reflexions per recordar i entendre l'antesala del present, amb un estudi que explora els lligams polítics i literaris entre dos referents bàsics. Blasco i Llorente encara nodreixen el nostre imaginari de manera indirecta. Hem sobreviscut culturalment i lingüística malgrat ells i, en part, gràcies a ells, aquesta és la paradoxa. Com suggerí amb encert Gustau Muñoz en la presentació del llibre a l'Octubre Centre de Cultura Contemporània, Blasco i Llorente són dos tòtems que hem d'acarar dialècticament, assumint-los i negant-los alhora. ◀